

УДК 368.91

Рудь І.Ю.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів, банківської справи
та страхування
Миколаївського національного університету
імені В.О. Сухомлинського

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СТРАХУВАННЯ ЖИТТЯ В УКРАЇНІ

THEORETICAL FUNDAMENTALS OF LIFE INSURANCE IN UKRAINE

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються теоретичні підходи до визначення багатогранності поняття страхування життя, його значення та функцій. Акцентується увага на структурі страхового ринку та визначенні місця в ній страхування життя. Розглянуто процес формування ринку страхування життя в Україні. Надана характеристика функціям страхування життя. Висвітлено основні види страхування життя. Запропоновано перспективи розвитку страхування життя в Україні.

Ключові слова: страхування життя, страховий захист, функції страхування життя, види страхування життя, договір страхування.

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются теоретические подходы к определению многогранности понятия страхования жизни, его значение и функции. Акцентируется внимание на структуре страхового рынка и значении страхования жизни. Рассмотрен процесс формирования рынка страхования жизни в Украине. Дана характеристика функциям страхования жизни. Освещены основные виды страхования жизни. Предложены перспективы развития страхования жизни в Украине.

Ключевые слова: страхование жизни, страховая защита, функции страхования жизни, виды страхования жизни, договор страхования.

ANNOTATION

The article analyzes theoretical approaches to the definition of the versatility of the concept of life insurance, its significance and functions. Attention is focused on the structure of the insurance market and the importance of life insurance. The process of formation of the life insurance market in Ukraine is considered. Characteristics of life insurance functions are given. The main types of life insurance are covered. The prospects of development of life insurance in Ukraine are offered.

Keywords: life insurance, insurance protection, life insurance functions, types of life insurance, insurance contract.

Постановка проблеми. Страховий ринок є одним із найважливіших складників фінансової безпеки. Без розвинутого страхового ринку неможливо забезпечити поступальний соціально-економічний розвиток держави, безпечне функціонування суб'єктів господарювання, підвищення добробуту населення, убезпечення різних сфер його життєдіяльності. Проте в Україні страховий ринок перебуває лише в стадії становлення, а його розвиток супроводжується численними проблемами економічного, нормативно-правового, організаційно-методологічного, інформаційно-аналітичного, кадрового і технологічного характеру. Чинне законодавство, що регламентує функціонування страхового ринку, не є логічно завершеним. Бракує і необхідних методичних розробок для підвищення

ефективності діяльності страхових компаній. Часта зміна регуляторів страхового ринку не сприяла формуванню в Україні дієвої системи страхового нагляду. Відчувається брак кваліфікованих фахівців страхової справи, а також ґрунтовних наукових досліджень і аналітичних матеріалів із страхової проблематики. Немає чіткого бачення стратегічного розвитку вітчизняного ринку страхування життя та його окремих складників. Створення сприятливих умов для функціонування ринку страхування життя в країні є надзвичайно важливим питанням, котре вимагає глибокого наукового вивчення та послідовних практичних дій з боку держави, страхових організацій і суспільства загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретико-методологічних засад страхування життя присвячені праці вітчизняних та закордонних науковців, таких як Т. Артюх, С. Андрієвський, В. Базилевич, А. Бессон, Н. Внукова, О. Гаманкова, Т. Говорушко, О. Залетов, Е. Клав'єр, В. Командовська, М. Пікард, М. Попов, В. Серебровський, Л. Лондар, Т. Татаріна, Н. Ткаченко, Я. Шумелда, Т. Яворська, А. Манес, О. Фарат, Ф. Хенке, В. Шахов, Р. Юлдашев та ін. У роботах зазначених науковців розглядаються питання становлення та розвитку страхування життя, основні принципи його організації, висвітлюються інші актуальні аспекти діяльності та підвищення ефективності функціонування страхових організацій зі страхуванні життя.

Мета статті – сформулювати визначення страхування життя, його функцій та видів, перспективи розвитку страхування життя в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно зі ст. 5 Закону України «Про страхування» № 5463-VI від 16.10.2012 р. в Україні існує дві форми страхування – обов'язкове та добровільне. Обов'язкове страхування – це страхування, яке здійснюється відповідно до законодавчих норм. Добровільне страхування – це страхування, яке здійснюється на основі договору між страхувальником і страховиком. Загальні умови і порядок здійснення добровільного страхування визначаються правилами страхування, що встановлюються страховиком самостійно.

Страхування життя є добровільним. Воно не тільки займає значну частину у галузі особис-

того страхування, але і вносить вагомий внесок у можливе соціальне забезпечення населення країни. Страхування життя належить до стратегічно важливого складника страхового захисту населення країни. Воно забезпечує довготермінові інвестиції в економіку, вирішує частину соціальних проблем суспільства, а також поєднує в собі можливість отримання громадянами належного страхового захисту від таких ризиків, як тимчасова або повна (встановлення інвалідності) втрата працездатності внаслідок нещасного випадку, смерті (загибелі).

Багатогранний світовий досвід свідчить про існування важливого напрямку захисту громадян від настання раптових, неочікуваних, несприятливих і навіть фатальних подій, яким є страхування життя. Страхування життя дає змогу вирішити низку проблем, які пов'язані зі втратою засобів до існування, з тимчасовою або повною втратою працездатності; досягненням пенсійного віку, хворобою тощо. Переважна більшість громадян не має можливості самостійно компенсувати такі непередбачені витрати. І саме тоді на допомогу приходять страхові організації, послуги яких дають змогу за порівняно невелику плату у вигляді страхових платежів, що сплачуються упродовж визначеного періоду, розраховувати на відчутну і швидку компенсацію непередбачених вищезазначених витрат [2].

Процес формування ринку страхування життя умовно можна розділити на декілька етапів (табл. 1.3).

I етап (1991–1996 рр.) – етап занепаду старої системи страхування життя. Період створення і прийняття перших законодавчих актів із регулювання діяльності на страховому ринку України. Розвитку страхових компаній сприяло прийняття Декрету Кабінету Міністрів України «Про внесення змін і доповнень» у Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 26.04.1993 р. № 38-93, що забороняв комерційним банкам діяльність у сфері страхування, та Декрету «Про страхування» від 10.05.1993 р.

Таблиця 1.3
Етапи становлення ринку страхування життя в Україні

Етапи	Характеристика етапу
I етап: 1991–1996 рр	занепад старої системи страхування життя
II етап: 1996–2001 рр	зародження українського ринку страхування життя
III етап: 2001–2007 рр.	перехід до нових стандартів і підходів у регулюванні та розвитку ринку
IV етап: 2008–2012 рр.	кризовий період
V етап: 2013 р. – дотепер	посткризовий період

Водночас кількісне зростання страхового ринку в Україні не перейшло на цьому етапі в якість,

не були визначені чіткі напрями розвитку ринку, не було відповідної методологічної бази та кваліфікованих кадрів. Не проводився ефективний державний нагляд і ліцензування (до 1993 р.) страхової справи. Незважаючи на те, що в 1993 р. було створено державну структуру у сфері регулювання страхового ринку – «Укрстрахнагляд», переломного етапу у розвитку страхового ринку, контролі за діяльністю страховиків тощо не відбулось. Більшість страхових компаній були неплатоспроможними. До 1995 р. багато страхових компаній працювали за принципом піраміди (до цього спонукала висока інфляція). Важливим чинником розвитку національного ринку цього часу було створення в Україні філій і представництв московських страхових компаній («АСКО», «Славія» та ін.), створення власних великих компаній-холдингів («Саламандра», а також перетворення «Укрдержстраху» у НАСК «Оранта»). На початку ринкових реформ страхування життя як особлива галузь економіки так і залишилось неврегульованим. Крім того, страхування життя поступово почало втрачати свої позиції на страховому ринку [3].

II етап (1996–2001 рр.) – етап зародження українського ринку страхування життя. Основною подією цього етапу стало прийняття в березні 1996 р. Закону України «Про страхування», який розділив страхові компанії на ті, які займаються винятково страхуванням життя, та ті, що надають послуги страхування, відмінного від страхування життя. Крім цього, цим документом було передбачено низку не менш важливих моментів, що стосуються питання формування та розміщення страхових резервів. Цей закон, а також близько 20 постанов уряду, 11 інструкцій і нормативних актів, прийнятих за цей період, відбивали потреби перехідного періоду від планової до ринкової економіки, безпосередньо визначали умови діяльності у сфері страхування. Підтвердженням зацікавленості держави у розвитку страхування також було прийняття та ухвалення урядом Програми розвитку страхового ринку України на 1998–2000 рр.

III етап (2001–2007 рр.) – це період переосмислення напрацьованого і переходу до нових стандартів і підходів у регулюванні та розвитку ринку. Значно посилилася конкуренція та професіоналізм у роботі страховиків. З'явився новий регулятор – у кінці 2002 р. створена Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг (нині Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг). Прийнятий у новій редакції в кінці 2001 р. Закон України «Про страхування» встановив нові вимоги до статутних фондів страховиків у розмірі 1,5 млн євро для страховиків, які здійснюють страхування життя. У цей період страховий ринок за темпами розвитку випереджає інші сектори економіки. Він є найрозвиненішим сектором ринку небанківських фінансових послуг, який акумулює 68% загального обсягу активів. Однією з причин такого розви-

тку є використання страхування як інструменту податкової оптимізації. Для цього періоду характерний ріст обсягів перестраховування ризиків, посилення впливу іноземного капіталу на діяльність страхових компаній.

IV етап (2008–2012 рр.) – кризовий. Цей період характеризується уповільненням темпів росту основних показників вітчизняного страхового ринку внаслідок фінансової-економічних світових криз 2008 та 2012 рр.

V етап (2013 р. – дотепер) – посткризовий період. Характеризується поступовим оговтанням фінансової системи та помірним зростання основних показників вітчизняного страхового ринку.

Починаючи з періоду становлення незалежності України і донині ринок страхування життя продовжує формуватися через удосконалення законодавчої правової бази, зміни органів нагляду за страховою діяльністю, зміни ставлення населення до деяких видів послуг, упровадження податкових пільг (податкового кредиту). Але відсутність розуміння у населення, що являє собою страхування життя й у чому його переваги, низький рівень довіри до страхових компаній, невпевненість у майбутньому, продовження надавання переваги зберіганню заощаджень готівкою або у доларах США, відсутність ясності у системі оподаткування та суперечливі закони, нестабільність доходів домогосподарств, а також невідповідність гарантованих норм доходності та таблиць смертності, валютний ризик та інші фактори сприяють гальмуванню розвитку ринку страхування життя.

У науковій, практичній літературі не існує єдиного визначення поняття «страхування життя», оскільки кожен науковець трактує його по-своєму.

Є. Андрієвський бачить у страхуванні життя фактор народного заощадження. М. Пікард, А. Бессон та Е. Клав'єр дотримувалися думки, що страхування життя – це договір такої сучасної страхової послуги, як змішане страхування. М. Поповим було виділено страхування життя як особливий вид господарської діяльності. Науковець В. Серебровський до страхування життя відносить ті страхові послуги, у яких момент ризику полягає в невизначеності строку людського життя. Р. Юлдашев визначає страхування життя як економічний захист, пов'язаний із загибеллю застрахованого [3].

Науковець Т. Татаріна стверджує, що страхування життя – це важлива галузь страхового ринку, яка забезпечує значну частину довгострокових інвестицій в національну економіку та сприяє підвищенню її конкурентоспроможності, тому ринок страхування життя кожної країни є своєрідним індикатором розвитку економіки, підприємництва, інвестиційного ринку цієї держави [3].

У ст. 6 Закону України «Про страхування» № 5463-VI від 16.10.2012 р. визначено, що «страхування життя – це вид особистого страхування, який передбачає обов'язок страховика

здійснити страхову виплату згідно з договором страхування у разі смерті застрахованої особи, а також, якщо це передбачено договором страхування, у разі дожиття застрахованої особи до закінчення строку дії договору страхування та (або) досягнення застрахованою особою визначеного договором віку» [1].

Подібної позиції дотримується науковець Т. Артюх, яка під страхуванням життя розглядає «підгалузь особового страхування, що включає в себе сукупність видів страхування, за умовами яких страховик виплачує застрахованій особі або її правонаступнику певну грошову суму при дожитті застрахованого до певного віку, події чи дати або в разі його смерті, народження дитини, вступу в шлюб, вступу до вишу (отримання освіти), дожиття до визначеного віку, смерті близького родича (дружини, чоловіка, дітей, батьків)».

Грунтовніше економічний зміст страхування життя розкривається через функції, які воно виконує. У працях науковців виокремлюються функції, притаманні страхуванню життя в умовах ринкової економіки.

1). Функція формування соціально-орієнтованого суспільства із забезпеченим майбутнім проявляється у тому, що від наявності страхування життя для громадян залежить соціальний статус, навчання, кредит у банку, пенсія тощо. Загалом від рівня розвитку в країні страхування життя залежить розвиток суспільства. Це визначає і впевненість громадян у соціальному захисті у майбутньому.

2). Функція соціального страхування розкривається через те, що страхування життя багато в чому доповнює систему соціального страхування та забезпечення в частині пенсійного забезпечення громадян.

3). Функція сприяння поліпшенню стану здоров'я населення пов'язана з тим, що страхування життя економічними методами стимулює громадян до дбайливого ставлення до свого здоров'я. Зокрема, у більшості країн світу ще до укладання договору страхування життя страховики вивчають історію хвороби клієнта, враховують масу його тіла, наявність шкідливих звичок тощо, які істотно впливають на розмір страхових внесків та умови страхування.

4). Інвестиційна функція. Оскільки страхові компанії залучають «довгі» гроші, вони є тим локомотивом, який може досить ефективно тягти за собою систему інституціональних інвестицій; вміле та розумне використання коштів страхових резервів допомагає вирішувати завдання фінансування багатьох витратних державних проектів без залучення зовнішніх інвесторів.

5). Кредитна функція розкривається через те, що законодавство більшості розвинених держав передбачає право страховиків кредитувати страхувальників в межах викупної суми на момент видачі кредиту та на строк, що не перевищує період, який залишився до закінчення дії договору страхування життя.

б). Функція мотивації персоналу суб'єктів господарювання представляє довготермінове нагромаджувальне страхування життя як невід'ємний елемент сучасного управління кадрами. Такі страхові програми не тільки допомагають керівнику з мінімальними витратами вирішити «кадрове питання», але й дають змогу створити ефективне управління фінансовими потоками підприємства [10].

Крім того, науковці поділяють функції страхування життя на загальні та спеціальні.

Ризикова функція здійснюється шляхом передачі страхувальником за певну плату страховій компанії матеріальної відповідальності за наслідки прояву таких страхових ризиків, як смерть застрахованої особи, повна або часткова втрата працездатності

Функція створення та використання страхових резервів полягає у формуванні страховиками страхових фондів для їх подальшого перерозподілу на користь осіб, які постраждали внаслідок страхових випадків.

Превентивна функція забезпечує зниження страхового ризику за рахунок обмеження в договорі щодо виплат у разі самогубства, а також за страхових випадків, які відбулися в стані алкогольного, наркотичного та токсичного сп'яніння. Водночас превентивна функція страхування життя виявляється на етапі укладення договору страхування життя шляхом проведення медичного андеррайтингу деякими вітчизняними страховими компаніями.

Інвестиційна функція реалізується шляхом інвестування сформованих страхових резервів в економіку країни, через придбання банківських металів, нерухомого майна, іпотечних сертифікатів, облігацій, акцій, цінних паперів, емітованих державою, а також через інвестиції в економіку України за напрямками, встановленими Кабінетом міністрів України.

Функція заощадження проявляє себе в тому, що компанії зі страхування життя здійснюють зберігання та повернення коштів своїх клієнтів. Завдяки цій функції особа за рахунок щорічних страхових внесків може заощадити значну суму коштів, необхідну для реалізації планів у чітко визначений час у майбутньому – пенсія, навчання дитини, придбання будинку та інше.

Функція створення доходу відображається у виплаті страхувальникам доходу, отриманого страховиком за результатами його інвестиційної діяльності.

Кредитна функція полягає у тому, що страхова компанія з коштів сформованих страхових резервів здійснює кредитування страхувальників у межах викупної суми за договором страхування життя.

Функція збереження забезпечує захист коштів страхувальника, необхідних для внеску страхових премій, шляхом скорочення нераціональних витрат та сприяє довгостроковому фінансовому плануванню.

Отже, можна виокремити такі підвиди страхування життя, як:

- змішане страхування;
- страхування дітей;
- весільне страхування;
- пенсійне страхування;
- довічне страхування (табл. 1.1)

Таблиця 1.1

Основні види страхування життя

Види страхування	Зміст страхування
Змішане страхування	забезпечує страховий захист фізичній особі від ризиків дожиття до закінчення терміну страхування, смерті в період дії договору та від нещасного випадку.
Страхування дітей	поєднує умови дожиття застрахованої дитини до 18 років або смерті в період дії договору
Весільне страхування	передбачає дожиття застрахованою особою до особливої події на дату повноліття
Пенсійне страхування	передбачає обов'язок страховика періодично виплачувати пенсію застрахованій особі протягом певного періоду чи довічно
Довічне страхування	забезпечує виплату страхової суми вигодонабувачам (спадкоємцям) застрахованої особи після її смерті

6 лютого 2015 р. у Верховній Раді України зареєстровано Проект Закону України «Про страхування» № 1797-1, в якому відображається класифікація страхування за європейськими стандартами. Згідно з цим Проектом страхування життя поділяється на п'ять класів:

- Клас I. Страхування життя інше, ніж інвестиційне.
- Клас II. Страхування на випадок дожиття до події, передбаченої договором страхування.
- Клас III. Інвестиційне страхування життя.
- Клас IV. Постійне страхування здоров'я.
- Клас V. Страхування додаткової пенсії.

Тлумачення поняття страхування життя визначається за специфікою окремого класу.

Світова страхова практика поділяє страхування життя на страхування капіталів і страхування рент. Страхування капіталів передбачає для страхувальників можливість укласти договори страхування з умовою виплати певної суми при дожитті до зазначення вказаного в договорі строку (події) або на випадок смерті. Страхування капіталів має на меті створення нових капіталів.

Рентне страхування передбачає, що певна зумовлена договором страхування частка виплачується страхувальникові (застрахованому) у вигляді регулярних періодичних виплат, загальна сума яких залежить від тривалості життя страхувальника (застрахованого).

Одним із найпопулярніших видів особистого страхування є змішане страхування життя. Воно дає змогу поєднувати в одному договорі і на одну особу страхування на випадок дожит-

тя і на випадок смерті. Змішане страхування життя поєднує в собі два суперечливі ризики: з одного боку – дожиття до певної дати або події, а з іншого – смерть. Але фактично може мати місце лише один ризик – людина чи доживе до кінця дії договору, чи ні.

У проведенні страхування життя основними страховими випадками є дожиття до закінчення строку страхування або смерть страхувальника (застрахованого) протягом його дії. Саме тому страховій компанії потрібно визначити ймовірність цих подій. Якщо взяти до уваги цей важливий момент, можна досягти еквівалентності у відносинах між страховиком та страхувальником і забезпечити страховикові можливість побудувати міцну фінансову основу своєї діяльності. На шляху до вирішення цього завдання важливе місце має вимірювання норм смертності. З цією метою складають таблицю смертності, яка базується на показниках статистичного обліку населення або матеріалах самої страхової компанії. Так, 18 червня 1583 р. у Лондоні було складено перший договір про страхування життя. Практично через сто років (у 1693 р.) Е. Галлей надрукував науково обґрунтовані розрахунки визначення тенденцій підвищення чи зниження рівня смертності – так звані «таблиці смертності», які стали підвалинами теорії страхування життя.

Таблиця смертності – упорядкований ряд взаємопов'язаних величин, що характеризують зменшення з віком деякої сукупності народжених унаслідок смертності. Вона є системою показників, які вимірюють частоту смертності в різні періоди життя та частоту дожиття до кожного наступного віку.

Договором страхування життя обов'язково передбачається збільшення розміру страхової суми та (або) розміру страхових виплат на суми (бонуси), які визначаються страховиком один раз на рік за результатами отриманого інвестиційного доходу від розміщення коштів резервів із страхування життя за вирахуванням витрат страховика на ведення справи у розмірі до 15% отриманого інвестиційного доходу та обов'язкового відрахування в математичні резерви частки інвестиційного доходу, що відповідає розміру інвестиційного доходу, який застосовується для розрахунку страхового тарифу за цим договором страхування та у разі індексації розміру страхової суми та (або) розміру страхових виплат за офіційним індексом інфляції, відрахування в математичні резерви частки інвестиційного доходу, що відповідає такій індексації.

Висновки. Таким чином, страхування життя – це вид особистого страхування, який передбачає обов'язок страховика здійснити страхову виплату згідно з договором страхування у разі смерті застрахованої особи, а також, якщо це передбачено договором страхування, у разі дожиття застрахованої особи до закінчення строку дії договору страхування та (або) досяг-

нення застрахованою особою визначеного договором віку

У сучасних умовах розвитку вітчизняного ринку страхування життя процедура професійного навчання та реєстрації страхових посередників має бути простою та недорогою. Нами запропоновано до страхових агентів застосувати практику їх реєстрації та професійної підготовки страховиками під наглядом Держфінпослуг на безоплатній основі. Водночас необхідно законодавчо встановити, що спеціальне навчання повинні проходити не лише керівники страхового брокера – юридичної особи, а й усі його працівники, які здійснюють посередницьку діяльність у страхуванні. Враховуючи європейські стандарти діяльності страхових посередників, вимоги щодо наявності страхування професійної відповідальності запропоновано застосовувати лише до страхових брокерів, тоді як відповідальність за дії страхових агентів доцільно покласти на страхову компанію, з якою вони співпрацюють [4].

Для вирішення проблеми надання клієнтам неповної та недостовірної інформації про умови страхування необхідно впровадити законодавчі норми, що визначатимуть інформацію, яка має надаватися клієнтам страхових компаній у письмовій формі до моменту укладання договору страхування життя, а недотримання таких вимог є підставою для визнання укладеного договору страхування нечинним та повернення страхувальнику сплаченої страхової премії. Ще одним заходом, що дасть змогу захистити споживачів послуг страхування життя від надання їм недостовірної інформації, є впровадження у чинне законодавство норми, яка передбачала б можливість клієнта відмовитися від укладеного договору страхування життя протягом 14–30 днів після отримання усіх документів. Це дасть можливість споживачам детально ознайомитися з умовами договору страхування, переконатися в достовірності інформації, яка їм надавалася страховим посередником, та прийняти остаточне рішення про необхідність страховки.

Потребує кардинальних змін державна політика у сфері підвищення страхової культури населення. Передусім необхідно включити діяльність у напрямі поширення серед громадськості інформації про діяльність ринків фінансових послуг та заходи з державного регулювання цієї діяльності у перелік функцій, які здійснює Держфінпослуг, оскільки чинним законодавством це не передбачено. Успішний досвід діяльності польської Комісії фінансового нагляду у цій сфері свідчить, що крім пасивного висвітлення діяльності вітчизняного страхового ринку в засобах масової інформації доцільно передбачати активну роботу, яка проводиться у школах, вищих навчальних закладах, на підприємствах, а також організувати форуми та вікторини, присвячені страховій тематиці.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про страхування: закон України; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Стецюк Т.І. Сутність страхування життя: значення, функції, ризику / Т.І. Стецюк // Наука й економіка. – 2015. – № 1 (37). – С. 154–160.
3. Фарат О.І. Сутність страхування життя та його функції / О.І. Фарат // Науковий вісник національного лісотехнічного університету України: Збірник науково-технічних праць. – Львів: НЛТУУ. – 2008, вип. 18.4. – С. 242–249.
4. Фарат О.І. Проблеми реформування системи захисту прав споживачів послуг зі страхування життя в Україні / О.І. Фарат // Вісник Львівської державної фінансової академії. – Львів: ЛДФА, 2008. – № 14. – С. 171–179.